

Сяргей ЕЛІЗАРАЎ

"ВЯЛІКІ ПЕРАЛОМ" і перавыбары мясцовых Саветаў БССР 1930 года

У год "вялікага пералому" адной з важнейшых задач савецкай улады было забеспячэнне мясцовых Саветаў кадрамі, здольнымі эфектыўна і тэрмінова ажыццявіць масавую калектывізацыю.

Гістарычны пералом канца 1920 — пачатку 1930-х гг., працэсы масавай фарсіраванай калектывізацыі, ломкі традыцыйнага ўкладу жыцця сялянства БССР з розных метадалагічных і ідэалагічных пазіцый знайшлі шырокае адлюстраванне ў беларускай гістарыяграфіі¹. У апублікаваных працах вялікая ўвага надаецца аналізу партыйных і дзяржаўных рашэнняў, якія вызначалі мэты, задачы, метады і сродкі сацыялістычнага перавароту ў беларускай вёсцы, ходу і вынікам іх выканання, ацэнцы пазіцый партыйнага кіраўніцтва БССР у рэалізацыі палітычных прыярытэтаў саюзнага цэнтра. Разам з тым на перыферыі гістарычнага пазнання застаецца роля ў ажыццяўленні фарсіраванай калектывізацыі мясцовых Саветаў, якія з'яўляліся афіцыйнымі органамі ўлады і кіравання ў межах сваіх тэрыторый. У прыватнасці, практычна адсутнічае (за выключэннем кароткіх згадак у спецыяльных працах па гісторыі мясцовых Саветаў БССР) даследаванне справаздачна-перавыбарчай кампаніі пачатку 1930 г. у нізавыя Саветы, якая прахо-

дзіла ў самы складаны перыяд калгаснага будаўніцтва. Улічваючы гэта, аўтар у прадстаўленым артыкуле паспрабаваў упершыню ў беларускай гістарыяграфіі выявіць мэты, задачы, механізм арганізацыі і правядзення перавыбарчай кампаніі ў сельсаветы вясной 1930 г., паказаць сувязь з працэсамі пачатковага этапу калектывізацыі, прааналізаваць яе вынікі і наступствы. Даследаванне было праведзена на аснове аналізу партыйных і дзяржаўных рашэнняў, апублікаваных матэрыялаў, а галоўным чынам архіўных дакументаў, большасць якіх упершыню ўводзіцца ў навуковы зварот.

Нэпаўскі механізм у новую гістарычную парадыгму сацыялістычнага будаўніцтва ўпісваўся дрэнна і быў заменены фарсіраваным масавым калгасным будаўніцтвам. Канец 1920-х — пачатак 1930-х гг. увайшоў у савецкую гісторыю як "вялікага пералому". У гэты час былі перагледжаныя "погляды на будаўніцтва сацыялізму": новая эканамічная праграма (НЭП), якая дазволіла аднавіць разбураную войнамі і рэва-

ЕЛІЗАРАЎ Сяргей Аляксандравіч.

Прафесар кафедры сацыяльна-гуманітарных і прававых дысцыплін Гомельскага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта імя П.В.Сухого, доктар гістарычных навук, прафесар. Нарадзіўся ў 1955 г. у Архангельску (Расія). У 1978 г. закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 1983 г. — аспірантуру БДУ. У 2013 г. абараніў доктарскую дысертацыю па тэме "Формирование и функционирование системы административно-территориального деления БССР (1919—1991 гг.)". Аўтар больш за 170 навуковых і метадычных публікацый, у тым ліку манаграфій "Формирование и функционирование системы административно-территориального деления БССР (1919—1991 гг.)" (Гомель, 2009), "Становление и развитие системы местных Советов БССР в 1919—1929 годах" (Гомель, 2016).

люцыямі народную гаспадарку, умацаваць палітычныя пазіцыі камуністычнай партыі, была згорнутая, а ёй на змену прыйшла стратэгія фарсіраванага сацыялістычнага будаўніцтва. Аб'ектыўныя эканамічныя законы падмяняліся палітычнай воляй, эканамічны разлік — дырэктыўнымі ўказаннямі, прыватны інтарэс — інтарэсамі партыйна-дзяржаўнага апарату. Рашэнне задачы паскоранага пераўтварэння СССР з аграрнай краіны ў індустрыяльную, высокія тэмпы індустрыялізацыі першай пяцігодкі запатрабавалі і адпаведнай перабудовы сельскай гаспадаркі.

Пастановай ЦК УсеКП(б) ад 5 студзеня 1930 г. "Аб тэмпе калектывізацыі і мерах дапамогі дзяржавы калгаснаму будаўніцтву" калектывізацыю ў БССР планавалася ажыццявіць да канца першай пяцігодкі². Аднак вышэйшае партыйнае кіраўніцтва рэспублікі на чале з першым сакратаром ЦК КП(б)Б К.В.Геем вырашыла фарсіраваць гэты працэс. Пленум ЦК КП(б)Б, які праходзіў 3—8 студзеня 1930 г., пастанавіў завяршыць цалкам калектывізацыю бядняцка-серадняцкіх гаспадарак ужо да канца 1931 г.³.

Гэтая задача была замацаваная пастановай СНК БССР ад 14 студзеня 1930 г.⁴. А 10 лютага 1930 г. К.Гей звярнуўся ў ЦК УсеКП(б) з просьбай аб тым, каб БССР "была ўключана ў лік раёнаў буйнога абагульвання сельскай гаспадаркі і аб'яўлена рэспублікай суцэльнай калектывізацыі"⁵.

Для правядзення масавай калектывізацыі вёскі неабходныя былі кадры, здольныя правесці яе ў самыя кароткія тэрміны і настроіць кіраўніцтва мясцовых Саветаў на бескампраміснасць у дачыненні не толькі да відавочных праціўнікаў новага курсу, але і да тых, хто сумняваўся. Таму ў студзені 1930 г. Прэзідыум ЦВК СССР у тэрміновым парадку склікаў нараду прадстаўнікоў цэнтральных выканкамаў саюзных і аўтаномных рэспублік, краявых, абласных і акруговых выканкамаў, гарадскіх і сельскіх Саветаў для абмеркавання іх задач у сувязі з пачаткам масавай калектывізацыі. Па выніках яе 25 студзеня 1930 г. Прэзідыум ЦВК СССР прыняў пастанову "Аб новых задачах Саветаў у сувязі з калектывізацыяй, што шырока разгарнулася ў вёсцы"⁶. Саветы арыентаваліся на непазбежнасць новага абвастрэння класавай барацьбы, паколькі "масавае арганізацыя калектывізацыі гаспадарак... мае на ўвазе актыўнае супраціўленне класавых ворагаў у скрытай і адкрытай форме".

Змест і формы работы нізавых органаў савецкай улады вышэйшае партыйна-савецкае кіраўніцтва ў новых умовах відавочна не задавальнялі. Для абсалютнай большасці сельскіх Саветаў, якія доўгія гады нацэльваліся (і нярэдка дасягалі пэўных поспехаў) галоўным чынам на рашэнне задач гаспадарчага адраджэння вёскі і развіцця розных формаў сялянскай кааперацыі, пытанні калгаснага будаўніцтва знаходзіліся на перыферыі ўвагі. У новых умовах Саветы павінны былі "стаць на чале калгаснага руху". Гэтая фраза не азначала зменаў у разуменні вышэйшымі партыйна-савецкімі інстанцыямі рэальнай ролі Саветаў. Было відавочна, што ўзначаліць гэты рух пар-

тыйныя арганізацыі. На гэта арыентавалі ўсе партыйныя дакументы, у прыватнасці знакамітая пастанова ЦК УсеКП(б) "Аб тэмпе калектывізацыі і мерах дапамогі дзяржавы калгаснаму будаўніцтву" ад 5 студзеня 1930 г. А сельскія Саветы павінны былі не столькі кіраваць працэсамі масавай суцэльнай калектывізацыі, колькі (будучы фармальна вышэйшымі органамі ўлады на сваёй тэрыторыі) гэтым мерапрыемствам надаць законны выгляд.

Для вырашэння новых задач Прэзідыум ЦВК СССР даў указанне правесці перавыбары сельсаветаў, "якія праявілі сваю няздольнасць кіраваць калгасным рухам". У пастанове ад 25 студзеня 1930 г. гаварылася: "Сельскі Савет, які не перабудаваў сваёй работы, сельскі Савет, які не стаў на чале калгаснага руху, адсталы ад тэмпаў сацыялістычнага пераўтварэння вёскі, няздольны арганізаваць бядняцка-серадняцкія масы, — такі сельскі Савет падлягае неадкладнаму перавыбранню".

У той жа дзень Бюро ЦК КП(б)Б таксама ў тэрміновым парадку (папярэдне не быў нават, як звычайна, падрыхтаваны адпаведны праект сумеснай пастановы ЦК КП(б)Б і СНК БССР, яго ўжо на самім пасяджэнні даручылі скласці А.Р.Чарвякову і А.І.Хацкевічу, і пастанавілі "тэрмінова правесці апытаннем Бюро ЦК") прыняло рашэнне арганізаваць па ўсіх сельскіх і месчакровых Саветах рэспублікі справаздачную кампанію. Адначасова меркавалася спалучыць яе з перавыбарамі шэрагу сельскіх Саветаў. Па-першае, прадугледжвалася (у адпаведнасці з пастановай Прэзідыума ЦВК СССР) правядзенне справаздачна-перавыбарчай кампаніі ў тых сельсаветах, якія "не праявілі сябе ў справе арганізацыі беднаты і калектывізацыі і скажаюць класавую лінію партыі, засмечаныя варажымі і чуждымі элементамі... не забяспечваюць актыўнага і цвёрдага кіраўніцтва ліквідацыяй кулацтва". Таксама было вырашана ў абавязковым парадку перавыбраць сельскія і месчакровыя Саветы ў раёнах суцэльнай калектывізацыі. У астатніх нізавых Саветах планавалася толькі справаздачна-праверачная кампанія (без перавыбараў складу Саветаў, але з практыкай адклікання "кулацкіх элементаў" і замены іх парабкамі і бяднякамі).

Бюро ЦК КП(б)Б ставілася задача ў выніку перавыбараў забяспечыць масавае абранне ў члены мясцовых Саветаў парабкаў, бяднякоў і калгаснікаў з сераднякоў. Менавіта яны і разглядаліся ўладай як асноўны кантынгент натуральных прыхільнікаў калектывізацыі. Пры гэтым сераднякі-калгаснікі павінны былі сваім прыкладам спрыяць прытоку ў калгасы сераднякоў-аднаасобнікаў, нівеляваць стэрэатып пра калгасы як арганізацыі "бяднякоў і гультаёў", які існаваў у масавай свядомасці сялянства. У тых жа сельскіх Саветах, дзе правядзенне перавыбараў не прадугледжвалася, ЦК КП(б)Б патрабаваў "практыкаваць адкліканне кулацкіх элементаў і замест іх давыбіраць парабкаў і бяднату". Саму справаздачна-перавыбарчую кампанію планавалася правесці з 15 лютага па 15 красавіка 1930 г.⁷. Гэтае партыйнае ра-

шэнне было аформлена 17 студзеня 1930 г. пастановай Прэзідыума ЦВК БССР "Аб перавыбарах саветаў БССР". Каб прадэманстраваць бачнасць "радыкальнага энтузіязму", які ахапіў усе ўзроўні партыйна-савецкага кіраўніцтва рэспублікі, Прэзідыум ЦВК БССР вырашыў завяршыць перавыбары да 15 сакавіка 1930 г., на месяц раней, чым намерзіў ЦК КП(б)Б⁹.

Аднак гэтую пастанову не паспелі апублікаваць, бо мясцовыя навацыі атрымалі адабрэнне ў саюзных партыйна-савецкіх органах. 31 студзеня 1930 г. Прэзідыум ЦВК СССР прыняў пастанову "Аб датэрміновых перавыбарах сельскіх Саветаў і раённых выканаўчых камітэтаў"⁹. У ёй у дадатак да пастанова ад 25 студзеня 1930 г. указвалася на неабходнасць правядзення перавыбараў тых сельскіх Саветаў, склад якіх "засмечаны чужымі элементамі і якія не змаглі... стаць на чале сацыялістычнай перабудовы вёскі", а таксама ўсіх сельсаветаў у раёнах суцэльнай калектывізацыі. Дазвалялася правядзенне датэрміновых перавыбараў і райвыканкамаў, "якія не забяспечваюць дастатковага кіраўніцтва сельскімі Саветамі, не разгарнулі работы па калектывізацыі сельскай гаспадаркі і па паляпшэнню абслугоўвання калгаснага насельніцтва". Аналагічную пастанову 6 лютага 1930 г. прыняў Прэзідыум ЦВК БССР¹⁰.

Адпаведна на месцах прымаліся рашэнні аб пашырэнні зон суцэльнай калектывізацыі, што прыводзіла і да непазбежнага росту маштабаў справаздачна-перавыбарчай кампаніі. Мазырскі акрвыканкам 6 лютага, а Полацкі — 7 лютага пастанавілі правесці ў сваіх акругах перавыбары ўсіх сельскіх і местачковых Саветаў. Пленум Мінскага акрвыканкама (5—8 лютага 1930 г.) запланавалі ў акрузе перавыбары ўсіх сельскіх, местачковых і гарадскіх (неакруговых гарадоў) Саветаў і райвыканкамаў. Прэзідыум Аршанскага акрвыканкама першапачаткова 4 лютага 1930 г. вызначыў 4 раёны для правядзення справаздачна-перавыбарчай кампаніі, а 9 лютага іх лік павялічылі да 8¹¹. Гэтыя змены акруговае партыйна-савецкае кіраўніцтва абгрунтавала дасягнутымі "поспехамі калектывізацыі" (акругі аб'яўляліся "акругамі суцэльнай калектывізацыі"), засмечанасцю нізавых Саветаў "заможнымі элементамі, якія праводзяць кулацкую лінію".

11 лютага 1930 г. Сакратарыят ЦК КП(б)Б зацвердзіў заклікі да перавыбараў Саветаў¹². Яны даволі выразна дэманстравалі мэты, задачы і накіраванасць перавыбарчай кампаніі: "Павесці рашучае наступленне на кулацтва, зламаць яго супраціўленне, ліквідаваць яго як клас і замяніць яго вытворчасць — вытворчасцю калгасаў і саўгасаў", "Правядзем перавыбары сельскіх Саветаў пад лозунгам ажыццяўлення генеральнай лініі камуністычнай партыі", "Узмацнім кіруючую ролю Саветаў у калгасным будаўніцтве", "Сельсаветы як органы пралетарскай дыктатуры павінны стаць на чале калгаснага руху і ліквідацыі кулацтва як класа" і г. д.

Рэальнае стаўленне насельніцтва да Саветаў і палітыкі масавай калектывізацыі мала цікавіла ўладу. Галоўнае, каб перавыбары прывялі (усімі даступ-

нымі сродкамі і метадамі) да абсалютнага дамінавання ў сельсаветах калі не актыўных прыхільнікаў масавай калектывізацыі, то па меншай меры паслухмяных выканаўцаў дзяржаўнай волі.

Сялянскія актыўныя не выклікаў асаблівага даверу ўладаў, бо ў сялянскай лакальнай супольнасці асабістыя адносіны часта мелі не толькі эканамічныя, але і вельмі разгалінаваныя сваяцкія сувязі, рэгуляваліся традыцыямі, што склаліся стагоддзямі. Для паспяховага правядзення масавай калектывізацыі жорсткімі, гвалтоўнымі мерамі патрабавалася адмова ад гэтых традыцый, разрыў усёй сукупнасці міжсабовых адносін. Патрабаваліся людзі, якія былі не звязаныя не толькі з канкрэтным сялянскім калектывам, але і ў цэлым з традыцыямі абшчыннага сялянскага свету. Лепшымі выканаўцамі для такой ролі выступалі гарадскія рабочыя, для якіх сялянскі свет уяўляўся аджыўшай з'явай, што перашкаджала хуткаму руху па шляху будаўніцтва новага, сацыялістычнага грамадства.

5 лютага 1930 г. Бюро ЦК КП(б)Б прыняло рашэнне накіраваць для работы ў якасці старшынь сельсаветаў не менш за 200 "лепшых рабочых з гарсаветаўскага актыву". Неўзабаве гэтая лічба павялічылася за кошт 64 рабочых з Ніжняга Ноўгарада, накіраваных у БССР па разнарадцы ЦК УсеКП(б)¹³. Гэтае рашэнне было замацаванае пастановамі Прэзідыума ЦВК СССР (ад 16 лютага 1930 г.) і Прэзідыума ЦВК БССР (ад 2 сакавіка 1930 г.)¹⁴, у якіх ставілася задача хутчэйшага вылучэння рабочых для працы ў вёсцы (да пачатку перавыбарчай кампаніі, з тым каб увесці іх у склад новых сельсаветаў), а таксама арганізы "шэфства" гарсаветаў і прадпрыемстваў, адкуль паехалі рабочыя, над Саветамі і калгасамі, дзе яны сталі працаваць.

Для матэрыяльнага заахвочвання рабочых у змеце месца працы і жыхарства і пераездзе ў вёску на падставе пастанова Прэзідыума ЦВК СССР і СНК СССР ад 16 сакавіка 1930 г. Прэзідыум ЦВК БССР 17 сакавіка 1930 г. прыняў пастанову "Аб ільготах і забеспячэнні рабочых, якія дасылаюцца ў вёску для працы ў сельскіх Саветах"¹⁵. Прапаноўвалася ўсім гарсаветам вылучыць на адзін год для працы ў сельсаветах сваіх членаў, якія добраахвотна пажадалі паехаць у вёску. Такім рабочым і членам іх сем'яў, прадпрыемствы і ўстановы, дзе яны працавалі раней, абавязваліся аплаціць кошт праезду, а таксама выдаць сутачныя і часовыя дапамогі на саміх рабочых і членаў іх сем'яў. На працягу года з дня прыбыцця на працу ў вёску яны павінны былі атрымліваць заробак у памеры свайго ранейшага акладу на прадпрыемствах, а пры розніцы пакрываць яе часткова за кошт агульнасаюзнага бюджэту і часткова — за кошт бюджэтаў саюзных рэспублік. Пры вяртанні гэтых рабочых з вёскі яны мелі права неадкладнага аднаўлення на ранейшай працы, а таксама атрымання па-за чаргой жылплошчы на сябе і членаў сям'і. Члены іх сем'яў, якія заставаліся на ранейшым месцы жыхарства, захоўвалі жылплошчу, права на ўсе льготы ад прадпрыемства, а іх дзеці прымаліся ў навучальныя ўстановы па-за чаргой і мелі пераважнае права на атрыманне стыпендыі.

Механізм справаздачна-перавыбарчай і справаздачна-праверачнай кампаній прадугледжваў на першым этапе арганізацыю выбарчых камісій, правядзенне пленумаў райвыканкамаў і нізавых Саветаў, сходаў старшыняў і сакратароў райвыканкамаў і гарсаветаў, груп беднаты, парабкаў, жанчын, прысвечаных пытанням справаздачна-выбарчай кампаніі. Затым праходзіла вылучэнне кандыдатаў у дэпутаты сельскіх, местачковых і гарадскіх Саветаў сходамі беднаты і мясцовымі партыячэйкамі КП(б)Б (звычайна гэта былі адзіныя кандыдаты). Пасля сходу беднаты збіраліся агульныя сходы выбаршчыкаў па ўчастках, дзе заслухоўваліся справаздачы прэзідыумаў Саветаў, даклады рэвізійных камісій, выбіраліся дэпутаты Савета і члены рэвізійных камісій, а таксама члены сельскага суда. Галасаванне ажыццяўлялася альбо па спісах, альбо па асобных кандыдатурах па рашэнні самага выбарчага сходу. Дазвалялася толькі адкрытае галасаванне, што рэзка абмяжоўвала магчымасці выяўлення ступені рэальнай падтрымкі выбаршчыкамі праўладных кандыдатаў. Для правядзення справаздачнай і перавыбарчай кампаніі ў раёны і сельсаветы накіроўваліся спецыяльныя брыгады з працаўнікоў акруговых устаноў.

На практыцы гэты механізм часта даваў збоі. На фоне бурных працэсаў пачатковага этапу масавай фарсіраванай калектывізацыі справаздачна-перавыбарчая і справаздачна-праверачная кампаніі праходзілі вельмі вяла. Тэрміны арганізацыі сельскіх, местачковых і раённых выбарчых камісій зацягваліся. Усе мясцовыя партыйныя і савецкія арганізацыі займаліся перш за ўсё ажыццяўленнем "вялікага пералому" ў вёсцы, а не арганізацыяй перавыбараў. Бюро ЦК КП(б)Б 5 сакавіка 1930 г. адзначыла, што "кампанія перавыбараў Саветаў праходзіць вельмі слаба пры зусім недастатковым кіраўніцтве партарганізацыі", у сувязі з чым тэрмін завяршэння перавыбараў перанеслі на 1 красавіка 1930 г.¹⁶.

Прэзідыум ЦВК БССР 7 сакавіка 1930 г. прадубляваў партыйнае рашэнне, канстатаваўшы, што перавыбарчая кампанія "на сённяшні дзень разгорнута недастаткова... Акравыканкамы перавыбары Саветаў не зрабілі... самай галоўнай масавай кампаніяй і тым самым не забяспечылі паспяховага яе разгортвання і прыцягнення да яе савецкай грамадскасці". Тэрміны яе ажыццяўлення зрываліся. Адпаведна з пастановай Бюро ЦК КП(б)Б завяршэнне перавыбараў Саветаў Прэзідыум ЦВК БССР перанёс на 1 красавіка¹⁷. Аднак неўзабаве высветлілася, што і гэты тэрмін нерэальны, бо пачыналася пасяўная кампанія, і 17 сакавіка 1930 г. Прэзідыум ЦВК БССР зноў перанёс тэрмін завяршэння перавыбараў Саветаў — ужо на час пасля правядзення веснавой сяўбы¹⁸.

У ходзе справаздачна-выбарчай кампаніі, якая з'яўлялася па сутнасці адзіным легальным сродкам выказвання сялянскага пратэсту, знайшла сваё адлюстраванне незадаволенасць метадамі ажыццяўлення калектывізацыі. Па-першае, партыйныя і савецкія органы фіксавалі шматлікія выпадкі адмовы

сялян галасаваць за афіцыйных кандыдатаў у дэпутаты, а таксама вылучэнне імі ўласных кандыдатаў ("у Саветы трэба выбіраць сераднякоў і заможных гаспадароў, а не тых, каго рэкамендуе бяднота і ячэйка"), ініцыятары чаго адназначна запісваліся ўладай ў "кулацкія і антысавецкія элементы". Па Гомельскай акрузе (агульнай статыстыкі выявіць не ўдалося) не сталі дэпутатамі ад 20 да 25 % кандыдатаў ад беднаты і партыячэяк. У Сенненскім раёне Віцебскай акругі яны былі праваленыя на 75 выбарчых участках¹⁹.

Па-другое, гэты пратэст выяўляўся пры абмеркаванні і прыняцці сялянамі наказаў дэпутатам сваіх Саветаў. Тыпавыя ўзоры такіх наказаў папярэдне складаліся і зацвярджаліся райкамамі партыі, пасля чаго выносіліся на зацвярджэнне выбарчых сходаў на месцах. Яны звычайна мелі некалькі раздзелаў: наказы ў сферы сельскай гаспадаркі, аховы здароўя, камунальнага абслугоўвання, культурнага будаўніцтва, кааперывавання, мабілізацыі сродкаў, масавай работы, ваеннай і лясной сферах. Прынцыпова важным для партыйна-савецкіх уладаў з'яўляўся пункт аб працягу масавай калектывізацыі і барацьбе з "кулацкімі і варожымі элементамі". Ён больш за ўсё і выклікаў негатыўную рэакцыю значнай часткі сялян. Толькі па Віцебскай акрузе дадзены пункт наказу быў выкраслены падчас выбарчых сходаў на шэрагу участкаў у Віцебскім, Лёзненскім, Сіроцінскім і Бешанковіцкім раёнах. У Віцебскім раёне ён быў зняты нават на сходзе беднаты. Па Сенненскім раёне на 12 выбарчых участках, па Сіроцінскім — на 15 наказаў наогул не былі прынятыя. У Мінскай акрузе таксама адбываліся выступленні сялян супраць пункта наказу пра калектывізацыю²⁰.

У выніку справаздачна-перавыбарчай кампаніі вясны 1930 г. у БССР былі пераабраныя 1196 сельсаветаў з 1471²¹. Яўка на выбары ўзрасла з 58,7% у 1929 г. да 66,4 % у 1930 г. (тут і далей даныя прыводзяцца па 83 са 100 раёнаў БССР). Найбольшую актыўнасць у выбарах паказалі тыя сацыяльныя групы, на якія перш за ўсё і рабіла стаўку ўлада: сельгасрабочыя і парабкі (79,9%), калгаснікі (77,8%), беднякі-аднаасобнікі (69,5%). Самая нізкая яўка (62,9%) зафіксаваная сярод заможных сялян (тых, хто плаціў сельгаспадатка з надбаўкай)²².

У гэтай выбарчай кампаніі ўпершыню з сярэдзіны 1920-х г. уладам удалося забяспечыць абсалютная дамінаванне "пралетарскіх" слаёў (беднякоў-аднаасобнікаў і рабочых) і калгаснікаў у складзе сельсаветаў. Сярод членаў сельсаветаў гэтая катэгорыя складала 62,6% (беднота — 35,6%, калгаснікі — 21,8%, рабочыя — 5,2%). Значную частку (22,8%) месцаў заняла бяднейшая частка сераднякоў. "Сельскі пралетарыят" і калгаснікі склалі 84,6% (а разам з найбяднейшай часткай сераднякоў — больш за 90%) старшыняў сельсаветаў. Яны адносіліся да наменклатурных работнікаў, таму прызначэнне на пасаду і зняцце з яе з'яўлялася прэрагатывай райкамаў партыі. Кандыдатуры на пасаду старшыняў сельсаветаў у абавязковым парадку зацвярджаліся бюро райкамаў КП(б)Б, пасля чаго гэтае рашэнне фармалізавала-

ся зноў выбранымі членамі сельсаветаў на першых іх арганізацыйных пасяджэннях. Выпадакў правалаў праўладных кандыдатур на пасаду старшыняў сельсаветаў дакументальна не зафіксавана. Натуральна, што пры такім механізме заможныя сяляне не атрымалі ніводнай пасады старшыні сельсавета (сярод абраных членаў сельсаветаў іх было каля 1%)²³.

Удзельная вага камуністаў павялічвалася па меры павышэння статусу органа сельсаветаў і яго фармальных і рэальных магчымасцяў. У сельсаветах члены і кандыдаты ў члены КП(б)Б склалі 10,6%, у рэвізійных камісіях — 13,5%, у прэзідыумах — 37,8%, сярод старшынь — 74,6%.

Вынікам выканання задачы вызвалення сельсаветаў ад "чужых і варожых элементаў" стала абранне 52,6% іх складу ў першы раз. Меншыя перамены прайшлі ў персанальным складзе старшыняў (32%) і прэзідыумаў (39%) сельсаветаў²⁴.

Пры перавыбарках месчакковых Саветаў поспехі ўладаў былі больш сціплымі. Па дадзеных аб перавыбарках, у 35 месчакковых Саветах "пралетарская частка" і калгаснікі склалі толькі 43,7%. Затое іх прадстаўнікі (як і ў сельсаветах) абсалютна дамінавалі сярод старшыняў (83%) і членаў прэзідыумаў (63,7%) месчакковых Саветаў²⁵.

Перавыбары вясны 1930 г. суправаджаліся масавым парушэннем заканадаўства ў пытанні пазбаўлення выбарчых правоў. Па ўсім СССР была зафіксавана такая вялікая іх колькасць, што 1 сакавіка 1930 г. сакратар Прэзідыума ЦВК СССР А.С. Енукідзэ вымушаны быў звярнуцца з дакладной запіскай да І.Сталіна²⁶. Сам факт росту колькасці "лішэнцаў" (асоб, пазбаўленых выбарчых правоў) насцярожанасці не выклікаў, бо гэта А.С. Енукідзэ лічыў натуральным вынікам "абвастрэння класавай барацьбы ў горадзе і вёсцы". Трывогу выклікалі відавочныя парушэнні існаўшага заканадаўства ў дачыненні да "лаяльных грамадзян". Сама сістэма пазбаўлення выбарчых правоў сумнення не выклікала, а ўся віна за гэтыя парушэнні ўскладалася на мясцовых кіраўнікоў, якія дзейнічалі "толькі па асабістых, звадлівых матывах", займаючыся "скрыўленнем дырэктыў партыі і ўрада". Падобная аргументацыя фактычна паўтарала сэнс апублікаванага 2 сакавіка 1930 г. знакамітага артыкула І.Сталіна "Галавакружэнне ад поспехаў".

А.Енукідзэ ўказваў таксама на шматлікія выпадкі прымянення да "лішэнцаў" непрадугледжаных заканадаўствам абмежаванняў, якія "не толькі не дазваляюць лішэнцу вярнуцца да працоўнага жыцця, але і ставяць яго і яго сям'ю ў абсалютна бязвыхаднае становішча". Да незаконна пазбаўленых выбарчага права А.Енукідзэ адносіў у першую чаргу "кратнікаў" (тых, для каго па "самаабкладанні" ўнёскі былі ў разы большыя, чым у іншых сялян), а пасля асоб, якія займалі некалі "значную пасаду пры царскім ладзе", хоць у пераліку падстаў для пазбаўлення выбарчага права яны адсутнічалі. Да гэтай катэгорыі адносіліся дарослыя дзеці "лішэнцаў", што мелі даход, і іншыя сваякі на падставе толькі таго, што яны жылі ў адной ква-

тэры з "лішэнцам". У парушэнні заканадаўства пазбаўленнем выбарчых правоў займаліся рабочыя брыгады ў вёсцы і ў горадзе, а таксама жылкіраўніцтва.

Па законе "лішэнцы" не маглі быць членамі прафсаюзаў, сельгаскааператываў. На месцах гэтыя абмежаванні значна пашыраліся: "лішэнцаў" высылялі з гарадоў, яны пазбаўляліся харчовых пайкоў, іх дзяцей выключалі са школ. У сельскай мясцовасці "лішэнцаў" прыраўноўвалі да кулакоў, не прымалі ў калгасы, іх раскулачвалі. У шэрагу выпадкаў забаранялася прадаваць ім тавары "нават па двойной цане, адпускаяць лішэнцам на заезных дварах і ў гасцініцах чай і якія-небудзь іншыя прадукты".

У якасці мер па выпраўленні становішча быў прапанаваны шэраг мерапрыемстваў. У прыватнасці, спыніць на месцах "адвольныя пашыраныя тлумачэнні катэгорыі грамадзян, якія падлягалі пазбаўленню выбарчых правоў", забараніць дадатковае непрадугледжанае заканадаўствам паражэнне грамадзянскіх правоў, выдаць тлумачэнне аб недапушчальнасці прыраўноўвання ўсіх катэгорыяў "лішэнцаў" у сельскай мясцовасці да кулакоў і прымянення да іх мерапрыемстваў, якія ўжываліся да кулацтва.

22 сакавіка 1930 г. праект пастановы ЦВК СССР "Аб ліквідацыі парушэнняў выбарчага заканадаўства Саюза ССР", падрыхтаваны А.Енукідзэ, зацвердзіла з папраўкамі камісія Палітбюро ЦК УсеКП(б) пад старшынствам М.І.Калініна, і ён быў апублікаваны ў "Известиях ЦИК Союза СССР и ВЦИК" 23 сакавіка 1930 г.²⁷.

Па гэтым узору саюзнай ЦВК БССР прыняў 17 красавіка 1930 г. сваю пастанову "Аб ліквідацыі парушэнняў выбарчага заканадаўства"²⁸. У ёй прызнавалася парушэнне мясцовымі органамі ўлады рэспублікі заканадаўства СССР і БССР, практыка незаконнага пазбаўлення выбарчых правоў грамадзян і прымянення да іх розных дадатковых абмежаванняў (высяленне з кватэр, гарадоў, сельскіх і іншых мясцовасцяў, пазбаўленне медыцынскай і юрыдычнай дапамогі, адмова ад прыёму і выдачы даведак, выключэнне дзяцей са школ, а дарослых — з членаў прамысловых арцеляў, раскулачванне, абкладанне ў індывідуальным парадку падаткамі і зборамі, пазбаўленне права будовы і г. д.). Пастанова ўказвала на неабходнасць выканання заканадаўства ў дачыненні да "лішэнцаў" (пра што рэгулярна гаварылі на працягу 1920-х гг.). Забаранялася практыка пазбаўлення выбарчых правоў фабзайкамамі, мясцакамамі, жылкіраўніцтвамі, калгасамі, брыгадамі і г. д. Падкрэслівалася, што займацца гэтым мелі права толькі афіцыйныя выбарчыя камісіі. У дзесяцідзённы тэрмін усім наркаматам, цэнтральным установам і арганізацыям, Саветам і выканкамам прапаноўвалася адмяніць усе "дадатковыя абмежаванні" ў дачыненні да пазбаўленых выбарчых правоў. Акруговым і раённым выканкамам даручалася для праверкі спісаў "лішэнцаў" і разгляду скаргаў з іх боку арганізаваць спецыяльныя акруговыя (на чале з адным з членаў прэзідыума акрвыканкама) і раённыя (на чале з прадстаўніком акрвыканкама) камісіі. Апошнія атрымлівалі права аднаўлен-

ня ў выбарчых правах з абвесткай пра гэта Савета або яго выканкама.

Камісіі працавалі ўжо пасля завяршэння справаздачна-перавыбарчай кампаніі 1930 г. 25 ліпеня 1930 г. Прэзідыум ЦВК БССР заслухаў даклад Цэнтрвыбаркама пры Прэзідыуме ЦВК БССР, пацвердзіўшы наяўнасць парушэнняў выбарчага заканадаўства і "правільнасць і своечасовасць дырэктывы Прэзідыумаў ЦВК СССР і БССР аб ліквідацыі парушэнняў выбарчага заканадаўства"²⁹. Праверка паказала, што пазбаўленне выбарчых правоў праводзілася мясцовымі ўладамі па крытэрыях уласнага ўяўлення аб "палітычнай мэтазгоднасці". У шэрагу месцаў пазбаўляліся выбарчага права глуханямыя, нежадаючыя ўступаць у калгасы, царкоўныя старасты, царкоўныя пеўчыя, парушалінікі "за зрыў сходаў" і г. д.

Па БССР спецкамісіі правярылі больш за 100 тыс. "лішэнцаў", з якіх каля 23 тыс. (22,8%) аднавілі ў выбарчых правах. Асноўная група (57,9%) адноўленых была раней пазбаўлена іх на падставе знаходжання на ўтрыманні "лішэнцаў", другую групу (39,6%) складалі тыя, хто выкарыстоўваў наёмную працу з мэтай атрымання прыбытку (галоўным чынам сяляне-сераднякі, залічаныя ў кулакі з абкладаннем ў індывідуальным парадку). Трэцяя група (31,5%) — дробныя гандляры, пасрэднікі і рамеснікі, якія карысталіся наёмнай працай у нязначных памерах. Пры адмове ад сваёй ранейшай дзейнасці і пераходзе да "грамадска-карыснай працы" яны аднаўляліся ў выбарчых правах³⁰. Аднак асноўная частка зваротаў была адхіленая на падставе фармулёвак: "пражывае на непрацоўныя даходы", "член кулацкай гаспадаркі", "грамадска-карыснай працай не займаецца", "працуе, але нічым сябе не праявіў" і г. д.

Такім чынам, у выніку справаздачна-перавыбарчай і справаздачна-праверачнай кампаній 1930 г. у БССР завяршыўся распачаты яшчэ з канца 1920-х гг. працэс ператварэння сельсаветаў у органы "дыктатуры пралетарыяту ў вёсцы". У выніку гэтай кампаніі сельсаветы канчаткова ператварыліся ў апарат, які прадстаўляў інтарэсы найбяднейшай часткі сялянства і легітымізаваў усе мерапрыемствы партыйна-савецкага кіраўніцтва на месцах. Такому "пералому" спрыяла сітуацыя першых месяцаў масавай фарсіраванай калектывізацыі, якая ламала ўвесь лад жыцця і псіхалогію сялянства, страх сялян патрапіць пад дзеянне рэпрэсіўнага механізму "раскулачвання" за выступленні супраць афіцыйнай лініі ўлады і афіцыйных кандыдатаў, сістэма вылучэння саміх кандыдатаў толькі праз сходы беднаты і партыячэйкі пры адсутнасці ў іншых груп сялянства легальнай магчымасці аб-

меркавання і вылучэння сваіх кандыдатаў, а таксама падтрымка новага курса бедноты і парабкамі і іх высокая ўажа на выбары.

¹ Гл. падр.: Ходзін С.М. Беларуская вёска ў міжваенны час: шляхі і формы савецкай мадэрнізацыі (1921—1939). Мн., 2014. С. 11—38.

² Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898—1986): в 15 т. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. 9-е изд., испр. и доп. Т. 4 (1926—1929 гг.). М., 1984. 1983—1989. С. 384.

³ Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов: в 6 т. / Ин-т истории партии при ЦК КПБ — фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Т. 2: 1928—1932. Мн., 1984. С. 193.

⁴ Сборник законов (далее — СЗ) БССР. 1930. № 9. Пост. 67.

⁵ Врублевский А.П., Протьюко Т.С. Из истории репрессий против белорусского крестьянства 1929—1934 гг. Минск, 1992. С. 115.

⁶ Сборник законов (далее — СЗ) СССР. 1930. № 7. Ст. 85.

⁷ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далее — НАРБ). Ф. 4п., воп. 4а., спр. 163, арк. 577.

⁸ Там жа. Ф. 6, воп. 1, спр. 1932, арк. 105.

⁹ СЗ СССР. 1930. № 9. Ст. 106.

¹⁰ СЗ БССР. 1930. Отд. 2. № 12. Пост. 46.

¹¹ НАРБ. Ф. 702, воп. 1, спр. 60, арк. л. 7, 9, 34, 38.

¹² НАРБ. Ф. 4п., воп. 1, спр. 4768, арк. 235, 333—335.

¹³ Там жа. Арк. 345, 347.

¹⁴ СЗ СССР. 1930. Отд. 1. № 12. Пост. 140; СЗ БССР. 1930. Отд. 2. № 14. Пост. 77.

¹⁵ СЗ БССР. 1930. Отд. 1. № 19. Пост. 121.

¹⁶ Дзяржаўны архіў грамадскіх аб'яднанняў Гомельскай вобласці. Ф. 265., воп. 4а., спр. 163, арк. 769.

¹⁷ СЗ БССР. 1930. Отд. 2. № 14. Пост. 80.

¹⁸ Там жа. Пост. 102.

¹⁹ НАРБ. Ф. 702, воп. 1, спр. 60, арк. 78, 252.

²⁰ Там жа. Арк. 251—252, 285.

²¹ Матэрыялы да справаздачы Урада Х з'езду Саветаў БССР. Мінск, 1931. С. 6.

²² НАРБ. Ф. 702, воп. 1, спр. 60, арк. 359.

²³ Там жа. Арк. 362.

²⁴ Там жа. Арк. 361.

²⁵ Там жа. Арк. 364.

²⁶ Политбюро и крестьянство: Высылка, спецпереселение. 1930—1940 гг. Кн. 1. Москва, 2005. С. 125—132.

²⁷ СЗ СССР. 1930. № 19. Ст. 212.

²⁸ СЗ БССР. 1930. Отд. 1. № 20. Пост. 127.

²⁹ НАРБ. Ф. 6, воп. 1, спр. 2124, арк. 41.

³⁰ Баркан А. Да вынікаў праверкі сьпісаў асоб, пазбаўленых выбарчага права / Саветы Беларусі. 1930. № 7-8. С. 23.